

**FRANSIZ DEVRİMİ'NDE YURTTAŞLIK VE ETKİLERİNE DAİR BİR
DEĞERLENDİRME**

**THE CITIZENSHIP IN THE FRENCH REVOLUTION AND AN EVALUATION
ABOUT ITS EFFECTS**

Yavuz YILDIRIM*

*Geliş Tarihi: 03.01.2018
(Received)*

*Kabul Tarihi: 27.03.2019
(Accepted)*

ÖZ: Çalışmanın amacı, Fransız Devrimi'nde yurttaşlık düşüncesinin doğuşunu ve gelişimini analiz etmektir. Ulus-devlet formunun oluşmasıyla birlikte modern biçimini kazanacak olan yurttaşlık olgusu, Fransız Devrimi'nin yeni bir halk yaratma hedefinin bir parçası olarak doğmuştur. Devrim öncesi Fransa'daki toplumsal katmanların Devrim sonrası yurttaşlık zemininde bir araya getiriliş süreci, yazının ana gövdesini oluşturmaktadır. Çalışmanın argümanı, yurttaşlık olgusunun siyasal ve sosyal mücadelelerle genişlediğidir. Bu özellik bugün de devam etmektedir. Fransız Devrimi'nde temelleri atılan ayrımcılığa ve imtiyazlara karşı yurttaşlık ekseninde birleşme ve yeni bir yapı kurma isteğinin günümüz koşullarında devam ettiği söylenebilir. Egemenliğin kaynağını teokratik zeminden alıp ulusa veren düşünce, Fransız Devrimi'nin bir sonucudur. Ancak haklardan ziyade sorumluluğa vurgu yapan ve bu sorumlulukları yerine getirdikçe hakların kazanımını açan yurttaşlık bakışı, kavramın köklerindeki genişletici düşünceyi daraltıcı biçimde ele almak anlamına gelir. Bu sonuç beraberinde bir dizi siyasi pratiği de getirir. Farklılıkların bir potada eritilmesi ve bireyi gündelik pratiklerle çevrilmiş alanda bir unsura ait kılma çabaları, Kıta Avrupası'ndan başlayarak, tüm dünyada geçerli olmaya başlayan devlet kontrolünde bir siyasi projeye dönüşmüştür. Devlet dışında sivil bir inisiyatifin varlığını devlete borçlu olması nedeniyle bireysel ifadenin gelişmemesi, yurttaşlığın edilgen bir konum olarak kurgulanmasının önünü açar. Modern dönemde "pasif yurttaş" niteliği daha da belirginleşmiştir; böylece günümüzde siyaset ve yönetim işi daha az sayıdaki aktif yurttaşın uzmanlık ve teknokratik girişimlerine bağlı kılınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Fransız Devrimi, Yurttaşlık, Birey-Devlet İlişkisi, Modern Siyasal Düşünce.

ABSTRACT: The aim of the study is to analyze the origins and development of the idea of citizenship in the French Revolution. The phenomenon of citizenship, which will obtain its modern form with the formation of nation-state, was born as part of the French Revolution's purpose of creating a new people. The process of uniting the pre-revolutionary social classes around the concept of citizenship in post-revolutionary France constitutes the main subject of this study. The primarily argument of the study is that the phenomenon of citizenship was expanded with political and social struggles. The desire to unite and establish a new structure in the context of citizenship against the pre-revolutionary discriminations and privileges is still valid in today. The idea that gave the

*Dr. Öğr. Üyesi, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, yavuz.yildirim@ohu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-1031-1537.

sovereignty from the theocratic ground to the nation was the result of the French Revolution. However, the idea of citizenship that emphasizes responsibilities and takes the fulfillment of these responsibilities as a precondition to obtain rights is a restrictive consideration of the originally encompassing idea. This result has also brought a series of political practices. The attempts to melt differences in a pot and to subject the individuals to a field surrounded by daily practices in continental Europe have turned into a state-controlled political project around the globe. Underdevelopment of individual expression due to the dependency of civil initiatives the state paves the way to the consideration of citizenship as a passive subject. The passive character of citizenship in the modern era has become more evident. Today, the politics and government are based on the expertise and technocratic initiatives of fewer active citizens.

Key Words: French Revolution, Citizenship, Individual-State Relations, Modern Political Thought.

1. GİRİŞ

Yurttaşlık kavramı, siyasetin sınır üretme faaliyeti olmasıyla yakın ilişkilidir. Belli bir gruba ya da yere ait olan hakların ve durumların diğerlerine tanınmaması, bir şekilde güç ilişkileri içinde şekillenmiş içeri ve dışarı alanlarını oluşturmaktadır. Farklı gruplar tarafından tanımlanan bu sınırlar, biz/öteki; doğru/yanlış normal/anormal ikiliklerini de beraberinde getirir. Bu ikiliklerin yasal zeminde tanımlanarak öznellikten nesnellığe ve belli gruba ait olmaktan herkese ait olma durumuna geçişi, modern düşüncenin temellerini oluşturur. Toprak, hukuksal çerçeve, aidiyet gibi kavramlar üzerinden modern devletin oluşumu, bu düşünsel ve fiziksel sınırların gelişimine tanıklık etmiştir. Antik Yunan'dan bu yana aidiyetin niteliğini tanımlayanlar değişiklik göstermiştir ancak bu belirleyici grup, sürekli dışarı ve yabancı kavramlarıyla birlikte var olmuştur¹. Siyasal olma, bu dışlama eyleminin genelleştirilmesi ve normalleştirilmesini gösterir. Yurttaşlığın gelişiminde siyasal ve sosyal içerikler arasındaki zorunlu bağlar göz önünde bulundurulmalıdır². Baskın grubun diğerleri üzerinde belirleyici olmasının niteliği ekonomik ilişkilerle birleşerek modern devlet-birey ilişkilerinin şekillendirmiştir. Fransız Devrimi, bugüne miras kalan modern ilişkilerin temelini atarken bugünkü yurttaşlık tanımının gelişiminde etkili olmuştur. En nihayetinde Antik dönemin dünyası ve insanı ile modern dönem arasındaki değişim tam da bu tanımlara yüklenen anlam kaymalarında yaşanmıştır.

Çalışmanın temel amacı, Fransız Devrimi'nde yurttaşlık düşüncesinin doğuşunu ve gelişimini kısaca analiz etmek ve devamında bugüne bıraktığı mirası

¹ Engin F. Isin, *Being Political: Genealogies of Citizenship*. University of Minnesota Press, Minneapolis, 2002, s. 3-5.

² Alev Özkazanç, "Toplumsal vatandaşlık ve Neo-Liberalizm Sorunu", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 64(1), 2009, s. 248.

ele almaktır. Devrimin “eşitlik, özgürlük, kardeşlik” sloganı sonraki süreçte ideolojilerin şekillenmesine doğrudan etki etmiştir. Bu üç kavrama yüklenen farklı anlamlar, liberalizmin, muhafazakarlığın, sosyalizmin pratiklerinde ve çeşitli varyasyonlarında farklı biçimlere dönüşürken birey-devlet ilişkisinin de çerçevesini çizmiştir. Devrimin siyaset bilimi literatürüne en büyük etkilerinden birini yurttaşlık kavramının temellerine sunduğu katkıda görmek mümkündür. Ulus-devlet formunun oluşmasıyla birlikte modern biçimini kazanacak olan yurttaşlık olgusu, Fransız Devrimi’nin yeni bir halk yaratma hedefinin bir parçası olarak doğmuştur. Bu doğrultuda çalışmanın argümanı, yurttaşlık olgusunun ancak siyasal ve sosyal mücadelelerle genişlediği ve bu özelliğin bugün de devam ettiğidir. Bu bağlamda öncelikle Devrim öncesi Fransa’da (Eski Rejim/Ancien Regime) toplumsal katmanlara kısaca değinildikten sonra bu katmanların Devrim sonrası yurttaşlık zemininde bir araya getiriliş süreci üzerinde durulacaktır. Daha sonra Devrimdeki tartışmaların sonuçlarıyla ilgili olarak yurttaşlık üzerine yapılan farklı analizlerle birlikte bu analizlerden çıkan sonuçlara değinilecektir. Çalışma, yurttaşlıkla ilgili sivil toplum, topluluk, haklar gibi diğer kavramlara dolaylı olarak değinirken yurttaşlığın Devrim’de ortaya konan kurucu ve kapsayıcı rolünün nasıl değiştiğini merkeze almaktadır.

2. ESKİ REJİM’DEN KOPUŞ TARTIŞMASI

1789 öncesinde Fransızlar çeşitli derecelerde katmanlara bölünmüşken Devrim’le birlikte tüm imtiyazlar ve farklılıklar kaldırılmak istenmiş ve Fransızlar, hukuk önünde eşitlik ilkesiyle birleştirilmeye çalışılmıştır. “Devrim bireylere hiçbir özerk alan tanımayan ve egemene uyruklarının yaşamları ve mülkiyetleri bakımından ahlaksal engeller dışında bir başka engel getirmeyen mutlak monarşiden kesin bir kopuşu ifade eder”³. Bu düşüncenin arka planında, yeni bir insan yaratmak ve Fransa’yı yeni temeller üzerinde inşa etmek -bir ulus yaratma sürecini başlatmak- vardır. Eski düzenden kopuş için tümüyle yeni bir yapının kurulması arzusu yönlendirici olmuştur. Devrim bu yeniliğin kurulması açısından tam anlamıyla siyasaldı ve siyaset aracılığıyla yeni bir toplum yaratmak istemiştir. Kitlesele propaganda, alt-sınıfların seferber edilmesi, günlük hayatın politizasyonu gibi unsurları devreye sokarak halkın köklerinin yeniden tesisi için çabalar harcanmıştır⁴. Böylece yönetsel yapı ile toplumsal kurumlar kökten değişikliklere tabi tutulmak istenmiştir. Ancak bu sıfırdan başlama düşüncesinin her anlamda hayata geçtiğini söylemek mümkün değildir. Devrim’in kargaşalarla dolu sürecinde gidiş-gelişler, kimi noktalarda eskiye dönüşler, en azından düşünsel zeminde

³ Mehmet Ali Ağaoğulları, Fransız Devriminde Birey Devlet İlişkisi, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 44(3), 1989, s. 195.

⁴ Lynn Hunt (1984). *Politics, Culture and Class in the French Revolution*, University of California Press, 213.

kendini göstermektedir. Monarşinin uzun yıllara dayanan köklü işleyişinin birden ortadan kalktığını söylemek mümkün değildir. Benzer sancılı dönüşüm süreçleri, farklı coğrafyalarda yeniden başlama arzusundaki devrim süreçlerinde de, Türkiye’de olduğu gibi, yaşanmıştır.

Ayrıcalıkların yaygınlaştığı Eski Rejim’de ortak haklara dair bir düşünce ya da modern yurttaşlığın temelini oluşturan zorunluluklar bulunmamaktaydı. Yabancı ile yerli arasındaki farklılıklar ideolojik veya pratik özelliklerde değildi; yabancılar miras gibi bazı konularda yeterliliklere sahip değildi. Keza yurttaşlık hukuken tanımlanmış ve sistemleştirilmiş değildi; belli konularda konuya özgü durumlarda geliştirilen kalıplar vardı. Devrim bunların tümünü değiştirip ulusal yurttaşlık kurumunu ortaya çıkarmıştır⁵. Fransız Devrimi, Brubaker’a göre dört ana unsorda değişiklik yarattı; “Burjuva devrimi” olarak sivil eşitliği sağladı, “demokratik devrim” olarak siyasal hakları yurttaşlık hakları olarak kurumsallaştırdı. Yurttaşlığı özel bir statüden genel bir statüye çevirirken mutlak dönemin programını takip etti. Dolayısıyla kısmen bir sürekliliği içinde barındırdı. Ancak kişisel sınırların yerinden edilip hukuki ve karasal sınırların oluşmasıyla yurttaşlık sınırları oluştu ve böylece ulusların da sınırları kuruldu, bu da onun “ulusalcı devrim” niteliğini güçlendirdi. “Bürokratik bir devrim” olarak da devlet-birey ilişkisini dolaylı olmaktan çıkarıp doğrudanlaştırdı. Resmileşmesi ve yasallaşmasıyla devlet gücünün altyapısı, sivil toplumu koordine etme gücü belirginleşti⁶.

Fransız Devrimi’nin fikirsel temellerini Aydınlanma düşüncesinden bulduğu ve devrimci önderlerin özellikle J. J. Rousseau’dan etkilendiği açıktır. Düşünürün ortak iyi, genel irade, toplumsal sözleşme kavramları Devrim boyunca etkisini gösterecektir. Halkın bizzat kendisinin siyasal iktidarın sahibi konumuna getirilmesi yönündeki Rousseaucu etki, devrimin önderlerine monarşiden cumhuriyete geçişin kurgulanmasında rehberlik edecektir. Balibar⁷ da halkın kendisini ulusal cemaat olarak sürekli üretmesi yönündeki ilk sorunun Rousseau tarafından yöneltildiğini belirtir: “Bir halkı halk yapan nedir?” Bu bağlamda düşünür, yaratılan bir “kurgusal etniklik” yoluyla bireylerin ulusallaştırıldığını belirtir. Benzer şekilde Fransız Devrimi, Eski Rejim’den kopuşu bir tür kurgu yoluyla sürekli canlı tutmak istemiştir. Ancak buradaki temel soru, 1789 Devrimi’nin Aydınlanma geleneğini yeni bir boyuta taşıyarak Eski Rejim’den yönelen düşüncelerin bir tür gelişimi mi yoksa kırılması mı olduğudur. Daha net

⁵ Rogers Brubaker, *The French Revolution and the Invention of Citizenship*, *French Politics and Society*, 7(3), 1989, s. 30-49. R. Brubaker, *Citizenship and Nationhood in France and Germany*, Cambridge: Harvard University, 1992, s. 39.

⁶ Brubaker, a.g.e, 46-47.

⁷ Etienne Balibar, *Propositions On Citizenship*, *Ethics*, 98(4), 1988, s. 723-730.

şekilde söylemek gerekirse Devrim'in düşünsel arka planı ile Eski Rejim'den kopup kopmadığı tartışmalıdır.

Bu konuya yönelik bir yaklaşım, Fransız Devrimi'nin mutlak otorite gücünü monarşiden meclise aktardığı ve parlamenter bir mutlakiyetçilik yarattığı şeklindedir⁸. Buna göre, Devrim, kurumsal bir dönüşüm ve iktidarın toplandığı yer açısından bir değişim yaratsa da pratikte iktidarın kullanılması açısından ilkesel bir fark yaratmamıştır. Öte yandan Devrim'in yarattığı dönüşüm, uzun vadede tüm Kıta Avrupası'nı etkilemiş ve ondan türeyen evrensel ilkeler yerleşik hale gelmiştir. Bu dolaylı etki Devrim'in yarattığı fikirsel kopuş ile ilgilidir. Diğer bir deyişle yeniye dair teorik ve pratik düzeydeki uygulamalar tam uyuşmasa da değişimin fitili artık ateşlenmiştir.

Şurası açıktır ki Eski Rejim resmi düzeyde çeşitli alt-üst ilişkileri geliştirirken Devrim sonrasında yurttaşlık, tüm yurttaşlara aynı hakların uygulanacağı yatay düzlemde, bir tür teorik eşitlik düzeyini yaratmıştır. Eski Rejim'de haklar lütuf olarak verilirken, yeni dönemde bireye yaradılışıyla haklar verildiği kabul edildi. Modern yurttaşlık kendi kaderini tayin, dünyevileşme, özgürlük ve eşitlik prensipleri temelinde yeni bir tür devleti gerekli kıldı. Çünkü her ne kadar birey doğuştan edindiği haklara sahip olsa da bunları ancak yaşayacağı toplum içinde kullanabilirdi, dolayısıyla yurttaşlık düşüncesinin dayandığı eşitlik kavramından ne anlaşıldığı bir bağlam içinde anlam kazanmaktadır⁹. Sahip olunan hakların toplumu değiştirmede ve dönüştürmede nasıl kullanılacağı ise devlet-birey ilişkisini şekillendiren temel bir soru olarak modern döneme damga vurmuştur.

3. DEVRİM DÖNEMİNDE TOPLUMSAL YAPI

Bu bağlamda Eski Rejim'in siyasi ve sosyal yapısına kısaca değinmek gerekirse öncelikle toplumun monarşi nezdinde gevşek bir şekilde birleşen ara kurumlardan ve bölünmelerden oluştuğu vurgulanmalıdır. Bireylerin, eşit olmayan haklar üzerinden verilen çoklu yasal üyelikleri vardı. Diğer bir deyişle, birey farklı sosyal statüleriyle farklı imtiyazlara sahipti. Tamamı sorgulanmayan haklara sahip olabilmek için Fransızların Katolik Kilisesi'ne bağlı olmaları gerekiyordu¹⁰. Bu çerçevede en temel toplumsal sınıflara/katmanlara bakacak olursak, bunlar din adamları, soylular ve "üçüncü sınıf"tı.

⁸ Rafe Blaufarb, "The French Revolution: The Birth of European Popular Democracy?", *Comparative Studies in Society and History*, 37(3), 1995, s. 608-610.

⁹ Etienne Balibar, a.g.m.

¹⁰ Gail Bossenga, "Rights and Citizens in the Old Regime", *French Historical Studies*, 20(2), 1997.

1700'lerin sonlarındaki bilgiler, yaklaşık 25 milyon nüfusa sahip Fransa'da yüzde 10'luk kesimin kentlerde yaşadığını ortaya koymaktadır¹¹. Din adamları-rahipler, sayıları en az olmakla birlikte en fazla geliri elde eden sınıf görünümündeydiler. Kilise, ülke topraklarının yüzde 10'una sahipti ve bu topraklar üzerinde vergi toplama hakkı kendisine aitti. Yaklaşık 40 bin rahibin yanı sıra, çeşitli yardımcılılarıyla birlikte toplamda 100 binin üstünde bir din adamı sınıfı olduğu söylenebilir. İkinci tabaka olarak Soylular'ın tanımlanması ve sosyal yapıları daha açıktı. 1789'da 120 bin dolayında soylu, yaklaşık 25 bin soylu aile vardı¹². Soyluluk çeşitli şekillerde elde edilebiliyordu; detaylara girmeden ismen değinmek gerekirse, bunlar kendi aralarında saray soyluları, kostüm soyluları gibi adlarla soyluluğu kazanış biçimlerine göre ayrılıyorlardı ve başta vergi olmak üzere çeşitli imtiyazlara sahiptiler. İmtiyazlar, kısa vadede yönetsel bir güç olarak uygulanırken, uzun vadede yargısal otorite uygulama avantajı doğuruyordu¹³. Bu veriler nüfusun yaklaşık yüzde 1'inin din adamı ve soylu kısmına girdiğini ve geri kalan büyük çoğunluğun bu elitlerin yönetimi altında yaşadığını ortaya koymaktadır. Soylular ve din adamları dışında kalan büyük çoğunluğun kitlesel gücünü pratiğe dönüştürmek, "üçüncü tabaka/katman" (Tiers Etat) aracılığı ile olacaktır. Bu tabakanın üst sınıflarını burjuvazi olarak nitelendirmek mümkündür. Yeni ortaya çıkan bu grup, tanımlaması en zor kesimdir. En genel anlamıyla ticaretle uğraşan ve çeşitli meslek gruplarına bölünmüş bu grubun sayısı tüm Fransa'da 2 milyon düzeyindeydi¹⁴.

Yeni gelişen piyasa ilişkileriyle sermaye birikimini artıran, kentsel hayatı yönlendirmeye başlayan ve bu maddi gücünü siyasi güce de çevirmek isteyen üçüncü katman, Sieyes'in¹⁵ tabiriyle "hiçbir şeydir ama her şey olmak istemektedir". Bu katman, Devrim'in anahtar unsuru olacak olan sans-culotte'ları barındırmaktadır ve bunlar daha sonra burjuvazi olarak adlandırılacak kesimin ve kavramın da temellerini atacaktır. Tek bir sans-culotte hareketinden bahsetmek mümkün değilse de onları bağlayan temel nokta, geçmişten kopuştu ve kendi yarattıkları bir bütünün parçası olarak yurttaşlık olgusunu geliştirdiler¹⁶. Sans-culotte'lar "saygın insanlar" diyerek küçümsedikleri aristokrasi karşılığında

¹¹ P.M. Jones, *Reform and Revolution in France- Political Transition 1774-1791*, Cambridge University Press, 1995, s.53.

¹² A.g.e., s. 55.

¹³ A.g.e., s. 65.

¹⁴ A.g.e., s. 56.

¹⁵ Emmanuel Joseph Sieyes, *Üçüncü Sınıf Nedir?*, İmge Yayınları, Ankara, 2005.

¹⁶ Lynn Hunt, a.g.e, s. 216-217.

birleşerek kalabalıkların sesi olmaya çalıştılar¹⁷. Sans-culotte'ların yarattığı süreç, daha önceki rejimde var olmayanların ortaya çıktığı ve belirlediği bir ortam yaratırken doğrudan olmasa da eylemlerinin dolaylı sonucu olarak demokratik bir hareket geliştirdi¹⁸. Bu sonradan şekillenme durumu, çeşitli toplumsal hareketlerin ortaya çıkışında, yurttaşlık taleplerinin ifade biçimlerinin çeşitlenmesinde kendini yeniden göstermiştir.

Tarımsal üretim olarak ise Fransa'nın bu dönemde kötü durumda olmadığı belirtilmektedir; köylülüğün durumu da dönemin İngiltere'sine göre daha iyidir. Fransa'da küçük ve büyük toprak mülkiyeti bir arada bulunmaktaydı. Moore'un¹⁹ tespitiyle küçük köylüler, büyük mal sahibinin varlığının dayandığı temelleri sağlamaktaydılar. Dolayısıyla nüfusun büyük kısmını oluşturan köylülerin diğer sınıflarla doğrudan ilişkisi bulunmaktaydı. Fransız soylusunun önemli bir bölümü kazancını ürünün pazarlanmasından değil köylülerden toplanan kiralardan kazanıyordu. Katmanlar arasındaki bu temas ve ekonomik ilişkiler, Devrim sürecinde çeşitli kırılmalar yaşasa da tam anlamıyla kopmamıştır.

Skocpol'e²⁰ göre ise tabakalar arasındaki fark, bir engelden çok bir geçitti ve devrimci kriz birbiriyle uyumsuz üretim ilişkilerinin bir sonucu olarak doğmadı. Çünkü farklı özgül toplumsal ve siyasal çıkarları ne olursa olsun bütün hakların ve kurumların ortak özelliği devlet destekli vergi avantajları ve kazanç olanaklarıydı. Tüm kesimlerden zenginler senyörlük haklarına sahipti ve satın alınan memurlukları elinde bulunduruyordu. Skocpol'a göre devrimci kriz, katmanlar arasındaki derin sınıfsal çatışmadan çok, uluslararası duruma da bağlı olarak, monarşi ile egemen sınıf (ticari fakat kapitalist olmayan bir tarıma dayanan güç) arasındaki çıkar çatışmalarında ortaya çıkan gelişmeler sonucunda patlak vermişti. Bu yapısal analize göre yurttaşlığın bir geçiş sonucu şekillendiği söylenebilir ancak bu geçişte doğrudan bir taban etkisi vurgulanamaz.

Öte yandan tabakaların daimi bir siyasal temsil organları bulunmamaktaydı. Bu eksiklik, taban hareketinin güçlenmesini ve geçiş sürecinin daha keskin olmasını sağlamıştır. Esasen temsil kavramının kurumsallaşması modern anlamda

¹⁷ Albert Soboul, *The Sans-culottes: The Popular Movement and Revolutionary Government, 1793-1794*. Princeton University Press, New York, 1980, s. 8-9.

¹⁸ Gwyn A. Williams, *Artisans And Sans-Culottes: Popular Movements in France And Britain During The French Revolution*, Nolton Publishing, New York, 1968, s. 28. B. Rose, *The Making of the Sans-Culottes: Democratic Ideas and Institutions in Paris 1789-92*, Manchester University Press, Manchester, 1983, s. 3-5.

¹⁹ Barrington Moore, *Diktatörlüğün ve Devrimin Toplumsal Kökenleri*, çev. Alaeddin Şenel, Şirin Tekeli, İmge Yayınları, Ankara, 2003.

²⁰ Theda Skocpol, *Devletler ve Toplumsal Devrimler*, çev. Erdem Türközü, İmge Yayınları, 2004.

demokrasinin de –temsili demokrasi- temelini atmıştır. Böylece kitlesel hareketlerin önü kesilmiştir. Eski Rejim’de senyörler ile kral arasındaki siyasi ve hukuksal ilişkiler, “Curia Regis” adı verilen meclislerde kurulmaktaydı; bu meclislerin toplanma nedeni Kral’ın kendine ait olmayan topraklarda vergi toplayamamasıydı. 1302’de ilk kez imtiyazlı kentlerin temsilcilerinin de toplantıya çağrılması ile Etats Generaux’ların (Katmanlar Meclisi) kurulması sağlandı. Etats Generaux’lar kralın istediği zaman toplantıya çağrılarak çoğunlukla vergi konularının görüşüldüğü, bir tür danışma organı olarak işlemiştir. Kralın iktidarını paylaşma gibi bir gücü yoktur. 1789’da yeniden toplantıya çağrılan ve Devrim sürecini başlatan Etats Generaux da siyasi konulardan çok, ekonomik sıkıntılar ve yeni vergi konularını görüşmek üzere bir araya gelmişti²¹.

Her ne kadar kimi noktalarda süreklilikler ve geçmişle bağlantılar devam etse de 1789’dan sonra Fransa’da toplumsal yapı yeniden tanımlanırken, haklara dair geniş bir sıralama ve kodifikasyona gidilmiştir. Özellikle İnsan ve Yurttaş Hakları Beyannamesi ile çerçevesi çizilen bu haklar, bireylerin sadece devlete üyeliği-bağlılığı ile ilgili değil, toplumun resmi kurumlarının ve devletin kendisinin de yeniden biçimlendirilmesine neden olmuştur. Daha önce çeşitli bağıllık kalıplarıyla bir arada bulunan Fransızlar, Devrim’le birlikte Fransız yurttaşı olarak hukuk önünde aynı çizgiye getirilmiş ve Fransızlık üzerinden yeni bir bağıllık unsuru oluşturulmuştur²². Diğer bir deyişle devlet-birey ilişkisi yeniden tanımlanmak istenmiştir. Hukuk önünde ya da başlangıçta eşitlik ilkesi, daha sonra liberal düşüncenin temelini oluşturmuştur. Burjuvazinin eşitlik düşüncesi, sınırlı bir düşünceye dayalıdır ve kalabalıkların eşitlikçi taleplerinin yaratacağı sonuçların farkında oldukları için bunları frenlemek istemektedir.

Yukarıda ifade edildiği gibi, Devrim’in Eski Rejim’in geleneklerini sürdürdüğüne dair görüşlerin temelinde, eski siyasi kurumların katılım ve içselleştirici yapılarını aracı kurumlardan ulusa transfer ettiği düşüncesi yer alır. Buna göre, “devrimci seçimler, genel iyiyi dağıtacak kişilerin seçiminden başka bir mekanizma değildi; yurttaşların siyasi tercihlerini ya da kişisel çıkarlarını ifade edebileceği bir zemine dayanmıyordu”²³. Diğer bir deyişle, parçalı ve eşitsiz bir idari dağılıma sahip Fransa’nın yerel ve bölgesel düzeyde çalışan siyasi kurumları ulusallaştırılırken bu yapılara katılım yurttaşlık düzeyine getiriliyordu. Herkese açık olmayan yapıları yıkan Devrim, devletin egemen olma çabasını kurumsallaştırmış oluyordu ve bireyi yurttaş yapıyordu. Ancak burada bir grubun içindeki eşitlik özelliğinin, hiçbir değişikliğe uğramadan ulusal yapıda bir eşitliğe

²¹ Murat Sarıca, *100 Soruda Fransız İhtilali*, Gerçek Yayınevi, 1970, s.63-65.

²² John Morris Roberts, *The French Revolution*, Oxford University Press, Oxford, 1997, s. 22.

²³ Blaufarb, a.g.e, s. 615.

dönüştürülemeyeceğine dair çekinceyi vurgulamak gerekir²⁴. Zaten bu geçişin kademeli olarak (aktif/pasif yurttaş) ilerletilmesi bu çekincenin pratik bir karşılığını göstermiştir.

4. BEYANNAME VE AKTİF-PASİF YURTTAŞ KAVRAMLARI

Yurttaşlık olgusunun kavramsal çerçevesini çizen İnsan ve Yurttaş Hakları Beyanname'si, bireyi yurttaş haline getirirken, onun haklarını kullanma imkanını toplumsal yapı içinde geçerli kılıyordu; böylece süreç tersine dönerek yurttaşın bireyi yarattığı bir döngü oluşur. 17 maddelik Bildirge ile yurttaşın hakları açık bir şekilde kabul edilmiş ve böylece “insan ile yurttaş arasında, yurttaş bakımından zorunlu olan bir bağın bulunduğu ortaya çıkar”. Bu durum, “yurttaş, insan tarafından ve insan için vardır” şeklindeki Rousseau’cu argümanın açık bir görünümüdür²⁵. Ancak Bildirge’nin ilk 3 maddesindeki bireyci vurgular, devamında yerini devletin bu hakları korumadaki öncülüğüne bırakmıştır. Çünkü Devrim, bireyin yeniden yaratılması hedefiyle onu sadece doğal özü ile değil toplumsal ilişkileri ile birlikte ele alır. Böylece Beyanname’de birey insan değil, yurttaş kimliğiyle bir değere sahip olur; artık insan yurttaş değil, yurttaş insanı yaratmaktadır²⁶. Burjuvazi toplumsal ilişkileri kontrol ederek aristokrazi karşısında kazandığı zaferin devamında kurduğu yapının bireyler üstü bir şekilde devam etmesini istemekteydi. Böylece kitlesel gücün kurduğu yapı özneyi belirleyen bir biçim alacaktır. Bireyin yurttaş olarak varlığını devlete borçlu olması ve insan olma özelliğine devletin yasaları aracılığı ile kavuşması, onu varsayılan siyasi otoriteye bağlı kılıyordu. Bu insan-yurttaş denkliği özellikle Balibar üzerinden yeniden ele alınacaktır.

Beyanname’de mülkiyet, fikir ve ifade özgürlüğü açık bir şekilde ortaya konmaktadır. Her türlü imtiyaz kaldırılır. Bu bağlamda yurttaşlık sadece maddi unsurların değil, fikir ve inançları da kapsayacak şekilde ihtiyaç ve malların değişimi özgürlüğü temeline dayanıyordu. Bu durumda, özgürlük yurttaş özgürlüğü biçimini alıp ancak toplumsal ilişkiler içinde bir anlam kazanıyordu. Söz konusu değişim, serbest pazar ilkelerinin yerleştirilmesi kadar kamuoyunun oluşturulması ve yönlendirilmesi için de ortam sağladı.

Bu noktada Skocpol’un²⁷ analiziyle, Devrim’in toplumsal alanda değil daha çok kamu yönetsel ve devlet aygıtı içinde bir dönüşümü hedeflediği görüşünün de altı çizilmelidir. Skocpol, soyluların kimi noktalarda üçüncü sınıfın motoru burjuvazi ile yakınlaştığını ve onları desteklediğini belirtir. Kent kökenli soylular,

²⁴ Balibar, a.g.m,

²⁵ Mehmet Ali Ağaoğulları, a.g.m, s. 200.

²⁶ Mehmet Ali Ağaoğulları, *Ulus Devlet ya da Halkın Egemenliği*, İmge Yayınları, Ankara, 2006, s. 226.

²⁷ Skocpol, a.g.e.

feodal bir oluşumu diriltmeye kararlı kırsal kesim soylularından çok neredeyse tümü kent ve kasabalardan gelen üçüncü zümrenin temsilcilerine daha yakındı. Devrim öncesinde burjuvazinin gücü yükseliyordu ancak aynı dönemde soyluların etkisinin azaldığına dair yaklaşım ise hatalı bir tespit olacaktır²⁸. Dolayısıyla Devrim'in gerçekleşmesinde burjuvaziyle yer yer işbirliği içindeki soyluların etkisi göz ardı edilmemelidir. Bu zımnî işbirliği daha sonraki dönemde yurttaşlık haklarının mülk temelinde sınıflanmasında da etkisini gösterecektir.

Toplumun dönüştürülmesi ve devlet aygıtı aracılığı ile yeni bir yapının kurulması, Fransız Devrimi'nin temel kaygısı olmuştur. Azınlık bir grubun değil çoğunluğun kurduğu bu yapı, monarşinin yerine cumhuriyetin yönetim şekli olmasını sağlamıştır. Ancak bu birliktelik tam bir kapsayıcılık içermez. Diğer bir deyişle Devrimciler, politik haklara sahip olmakla onu kullanmayı birbirinden ayırmıştır. Çünkü Devrim'in önderlerine göre ortak aklın emirlerini bulup çıkarmak herkesin başarabileceği bir iş değildir²⁹. Daha sonra liberal düşüncenin rasyonalite vurgusunu da şekillendirecek olan bu bakış yurttaşlar arasında bir fark öngörür. Bu noktada "aktif yurttaş-pasif yurttaş" ayrımı belirir. Beyanname'de, yurttaş hakları ile sınırsız halk egemenliği arasında bir ayrıma gidilir. Yasa genel iradeyi temsil etse de yasaları belirleyecek olan halk değil onun temsilcileridir. 1791 anayasası, 3. bölüm, 2. altbölüm, 2. Maddede aktif yurttaş olmak için şunlar gereklidir: Fransa'da doğmuş ya da sonradan Fransız olmak; 25 yaşını doldurmuş olmak; Yasa tarafından belirtilmiş süre boyunca şehirde veya kantonda ikamet etmiş bulunmak; Krallık'ın neresinde olursa olsun, en azından üç iş günü değerindeki vergiyi ödemiş olmak ve bunu belgelemek; Uşak, yani ücretli hizmetçi statüsünde olmamak; ikametini bağlı olduğu sınırlar içerisinde ulusal muhafız olarak kayıtlı bulunmak; yurttaşlık yemini etmiş olmak. Yurttaşlık yemini ise 2. bölümün 5. maddesinde belirtilir ve şu şekildedir: "Ulus'a, yasaya ve krala sadık kalmaya ve Krallık'ın Kurucu Meclis tarafından 1789, 1790 ve 1791 yıllarında ilan edilen anayasasını bütün gücümle korumaya yemin ederim".

Bu tanımlamalarla yetişkin erkeklerin yüzde 40'ını oluşturan, 3 milyon düzeyinde pasif yurttaş ve 4,5 milyona yakın aktif yurttaş grupları oluşturuldu³⁰. Kadınlar, Protestanlar ve Yahudiler de pasif yurttaşlara dahildi. Kadınlar, Devrim sürecinde önemli süreçlerde yer alsalar da aktif yurttaş statüsünde sayılmadı³¹. Aktif

²⁸ Jones, a.g.e, s. 58.

²⁹ Murat Sarıca, a.g.e, s. 48.

³⁰ Roberts, a.g.e, s. 33.

³¹ Olwen H. Hufton, *Women and the Limits of Citizenship in the French Revolution*, New York: University of Toronto Press, 1992. Joan B. Landes, *Women and the Public Sphere in the Age of French Revolution*, Cornell University Press, Ithaca, 1988.

yurttaşların da sadece 50 bini seçmen olabilecek vergi dilimine giriyordu³². Seçmenlerin etkisi her aşamada azalmaktaydı; yerel meclislere 22 bin vekil seçerken bölge meclislerine 6480 ve Ulusal Meclis'e 720 aday seçebiliyorlardı³³. Devrimciler pasif yurttaşlığı, aktif yurttaşlığın geçici olarak askıya alınması olarak düşündüler. Blaufarb'ın³⁴ aktardığı gibi devrimin ekonomik ve kültürel yararları kendini gösterdikçe, daha fazla sayıda pasif yurttaş aktif yurttaşlığın gereksindiği duruma ulaşacaktı. Sieyes'e göre de "bir ülkenin yurttaşlarının hepsi pasif yurttaş hukukundan yararlanmalıdır. Şahsın, malının, hürriyetin korunması, herkesi hakkıdır. Ancak kamu gücünün kurulmasına ve işlemesine katılmak herkes için hak değildir. Kamu örgütüne yardımcı olanlar, devlet denilen büyük sosyal teşebbüsün gerçek ortaklarıdır. Ortaklığın gerçek üyeleri, gerçek aktif yurttaş olanlardır"³⁵. Buna göre, mülkiyet ve vergi verme temelinde belirlenen aktif yurttaşlık sistemi ile burjuvazi, Tiers Etat içindeki müttefiklerinden de ayrılmış oluyordu³⁶.

1793 Anayasası'nda ise bu yönde bir ayrıma yer verilmez ve egemenlik bütün Fransa'nın idari açıdan yeniden biçimlendirilmesi de, ayrıcalıkların kaldırılışı açısından önemlidir. Devrimle birlikte yerel düzeyde halk tarafından seçilen meclisler aracılığıyla siyasal sistem işliyor; şehirlerde Kralların atadığı valilik kaldırılıp yerine seçimle işbaşına gelen belediye başkanı getiriliyor. Ancak genel olarak bakıldığında devrimcilerin, yönetsel yapıyı ele geçirmeleri ve monarşi ile birlikte yürütmeye çalıştıkları sistem, geniş halk kitleleri tarafından tam olarak benimsenmesi uzun bir süre almıştır. Teorik zeminde geniş bir kesime hitap eden haklar, uygulamada şehirliler hatta Parisli kesimden öteye geçememiştir. Devrimin ilk yıllarında seçimlerdeki düşük katılım bunun bir göstergesi olabilir. Dahası seçimler, çoğunluk fikrinin bir yansıması değil daha çok yerel düzeyde tanınmış kişilerin yetkinliklerinin ve Jakoben kulüplerin destek verdiği adayların onaylanması olarak okunabilir³⁷. Diğer bir deyişle teorik olarak ulusu herkes oluştursa ve yeni üyeler de ulusun doğasını şekillendirse de dışarıdan olana karşı şüphe devam etti. İyi yurttaşlar aynı türden olanların onayladığı kişilerdi³⁸. Bu

³² Peter McPhee, *French Revolution 1789-1799*, Oxford: Oxford University, 2001.

³³ Melvin Edelstein, *The French Revolution and the Birth of Electoral Democracy*, Ashgate Publishing, 2014, s. 43.

³⁴ Blaufarb, a.g.e., s. 611.

³⁵ Sarıca, a.g.e.

³⁶ Server Tanilli, *Dünyayı Değiştiren On Yıl: Fransız Devrimi Üstüne*, Say Yayınları, İstanbul, 1989, s. 88.

³⁷ Blaufarb, a.g.e., s. 613-614.

³⁸ John Schwarzmantel, *Citizenship and Identity: Towards a New Republic*, Routledge, London 2003.

nedenle 10 Ağustos 1792'deki ayaklanmaya kadar devrimin ulusal bir dalga yakaladığı söylenemez ancak 10 Ağustos ayaklanması ile Paris'in dışında devrimci bir güç oluşturulabilmiştir³⁹. Bu ayaklanmanın ardından Kral'ın yargılanma süreci başlamış ve Meclis yenilenmiştir. Daha sonradan ulusal marş haline gelecek Marsaillaise de bu ortamın ürünüydü. Kimi yağmalama hareketlerinden sonra köylüler bazı haklar elde edebilmiştir. Bu noktada devrimin başlatıcısı olarak değil ama nereye doğru gideceği konusunda köylülerin rolü yadsınmaz. Bu çerçevede yurttaşlık statüsünün genişlemesinde hak taleplerini ifade eden taban hareketlerinin önemi vurgulanabilir. Çeşitli haklardan mahrum kalan ve birlikteliğe tam katılım talep eden yurttaşlık hareketlerinin tabandan gelişimi ve bunların yarattığı eylem biçimleri, toplumsal hareketler literatüründe Fransız Devrimi'nden bu yana önemli yer tutmaktadır⁴⁰.

Dolayısıyla Devrim'in yarattığı düşünsel yeniliğin pratikte düzlemde karşılık bulması zaman içinde olurken, özellikle sloganın "kardeşlik" vurgusunun yerleşmesi milliyetçilik ve yurtseverlik söylemlerinin yükselmesiyle netlik kazanmıştır. Bu doğrultuda yurttaşlık kavramının genişlemesi kitlesel talepleri harekete geçiren kolektif eylemlerle yakından ilgilidir.

4.1. Yurttaşlığın Dönüşümü

Ulus-devlet olgusunun yerleşmesi, özellikle Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra yurttaşlığın önemini artırmış ancak üzerindeki uzlaşmayı ve içeriğini belirlemeyi de zorlaştırmıştır. Genel itibarıyla yurttaşlığın gelişimi ulus yaratma süreçleri ve kapitalizmin ilerlemesiyle dönüşümler geçirmiştir. Bu dönüşümler, yazının konusu içerisinde, Fransız Devrimi'nde olduğu gibi bireyin aktif rolünün değişimi ekseninde ele alınacaktır.

Devrimde özgürlük temelindeki ulusal bağlar üzerinden dünyevi bir din yaratılırken, devrimciler karşı-çıkışlara ve farklılığa müsamaha gösterilmeyen bir sivil kültür inşa etmişlerdir. Ulus-devlet, genel iradenin ve kolektif iyinin en üst düzeyde hayata geçmesi ve ifadesiydi. Devrimciler, bireysel ve özel eğilimleri kamusal ve kolektif olanda birleştirmek istediler⁴¹. Bu aynı zamanda, negatif ve pozitif özgürlük ayrımlarının ötesinde, cumhuriyetçi geleneği kendi içinde yaratma

³⁹ Moore, a.g.e, s. 115.

⁴⁰ James Jasper, *Ahlaki Protesto Sanatı: Toplumsal Hareketlerde Kültür, Biyografi ve Yaratıcılık*, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2002, s. 30-32.

⁴¹ Chimene I. Keitner, *Paradoxes of Nationalism: The French Revolution and Its Meaning for Contemporary Nation Building*, New York: State University of New York, 2007, s. 42.

düşüncesini geliştirdi⁴². Liberal ve komüniteryen analizlerden farklı olarak birey ve bağlı olduğu topluluk ilişkisini yeniden düşünmeyi olanaklı kıldı.⁴³

Bu çalışma açısından yurttaşlığın kurucu özelliklerinin altının çizilmesi daha önemlidir. Dolayısıyla Fransız Devrimi'nden itibaren yurttaşlığın genişlemesinin kayda değer yanı, öznelerin eylemleriyle bu alanı sürekli olarak yeniden kurmasıdır. Yurttaşlık toplumsal iyinin ve kolektif yaşamın birlikte şekillendirilmesiyle kurulmuştur. Aşağıda değinileceği üzere uyumsuzlukların üzerine gitmek, bireylerin siyasal özne olma süreçleriyle birlikte yurttaşlığı da şekillendirmelerini sağlar.

Yurttaşlığın devrimci çizgisini farklı bir boyutta ele alan Balibar'a göre⁴⁴ yurttaşlıkla demokrasiyi bağdaştırmanın doğal bir yanı yoktur ve bu ilişki tarihsel olarak belirlenmiştir. Ulusal yurttaşlık, eşit özgürlük olarak yürütülen burjuva devrimlerinin mirası ile ilgilidir. Devlet tarafından örgütlenen bir ortaklık biçiminde evrenselin tesis edilmesine dair bir soruyu ortaya çıkarır⁴⁵. Yurttaşlık (citoyennete) ile uyrukluğun (nationalite) bir tutulması modern devletin kurucu eşitlik denklemi olarak düşünülür. Devrimciler için de yurttaşlık öncelikle uyrukluğa bağlıydı, siyasal haklara sahip olmadan önce Fransız olarak tanımlanmak önemliydi. Fransız olmak, Fransız topraklarında hak ve sorumluluklara sahip olmak anlamına geliyordu. Ancak siyahların, kadınların, Yahudilerin ve diğer dışlanan grupların durumu, var olan yurttaşlık tanımını hep zorladı⁴⁶. Devrim sürecinde yurttaş olarak tanınan kişi ve gruplar sürekli genişledi. Bu zorlama durumu modern dönemdeki yurttaşlık tartışmalarında da benzer görünümle devam etmiştir. Dolayısıyla yurttaşlık hakkı, mücadeleyle genişletilen bir alan olmuştur.

Balibar⁴⁷, bu doğrultuda Devrim'in burjuva devrimi olarak anılmasına karşı çıkarken, süreci "farklı grupların sürekli bir ittifak ve çarpışma halinde olduğu, sürekli karşıtlıklarını birleştirme peşinde bir devrim" olarak tanımlar. Bu karşıtlık ve uyumsuzluk, özellikle İnsan ve Yurttaş Hakları Beyannamesi'ndeki insan-yurttaş denliğinin "kurucu bir istikrarsızlık" durumunda ortaya çıkar. Beyanname'nin

⁴² Philip Pettit, *Republicanism: A Theory of Freedom and Government*. Oxford University Press, Oxford, 1997, s. 19.

⁴³ Yurttaşlık tartışmalarında cumhuriyetçi gelenek önemli hat olarak belirse de çalışmanın eksenini bu tartışmalar oluşturmadığı için detaylandırılmamıştır.

⁴⁴ Etienne Balibar, *Yurttaşlık*, Çev. Murat Erşen, Monokl Yayınları, 2016a, s. 14.

⁴⁵ A.g.e, s. 17.

⁴⁶ Michael Rapport, *Nationality and Citizenship in Revolutionary France*, Oxford University Press, Oxford, 2000, s. 26-29.

⁴⁷ Etienne Balibar, *Eşitliközgürlük Siyasal Denemeler 1989-2009*, Çev. Oylum Bülbül, Metis Yayınları, İstanbul, 2016b, s. 73.

eşitliğin özgürlükle özdeş ve özgürlüğe eşit olduğunu söylediğini belirtir. Bunu *egaliberte* kavramıyla açıklar. Balibar, 1789 devrimcilerinin aynı anda iki düşmana -mutlakiyetçiliğe ve ayrıcalıklara- karşı savaştığını belirtirken, devrimin hem zorbalığa hem adaletsizliğe karşı koyuş olduğunu söyler. Bu durum adil bir tiranlığın da demokratik bir adaletsizliğin de imkansız olduğunu ortaya koyar⁴⁸. Diğer bir deyişle aynı anda yadsınırlar; “özgürlüklerin sosyal eşitsizlikler olmadan kısıtlandığı örnekler olmadığı gibi, özgürlükleri kısıtlamayan eşitsizlikler de yoktur”⁴⁹. İnsan=yurttaş denkleminin anlamı, bir siyasal hakkı tanımlamaktan çok evrensel siyaset hakkını olumlamaktır. Evrensel siyaset hakkı, farklı grupların (örneğin kadınların) taleplerini ilerletmesinin öncülü olacaktır. Eşitlik-özgürlük özdeşliği güvence altına alınmadığında, üçüncü bir ögenin üzerine temellendirilmediğinde, karşıt saflar ve güçler tarafından sahiplenilebilen uzak ilke ya da değerler gibi belirmeye başlar⁵⁰. Diğer bir deyişle, kavram bir dolayımaya ihtiyaç duyar. Böylece bu biçimsel durumun nasıl gerçekleşeceği hemen arkasından gelen sorudur ve evrensel bir hakikatin tikel bir hakikate dönüşmesi, kendi içinde sürekli bir mücadeleyi barındırır. Diğer bir deyişle yurttaşlık için verilen mücadele ile halkın yönetimde söz sahibi olmak istemesi olarak demokrasinin yolu bu mücadele alanlarında kesilir.

Bu çerçevede yurttaşlık, en dramatik yoksulluk biçimlerine karşı basit bir koruma ya da güvence mekanizması olarak değil, siyasi gövde ya da devlet ölçeğinde bir evrensel dayanışma mekanizması olarak tasavvur edilmiştir⁵¹. “Yeniden üretim, kesintiye uğrama ve daimi dönüşüm yasasının hükmettiği tarihsel bir süreç” içerisinde gelişir. Yurttaşlık hakları bireysel öznelere tarafından taşınsa da modern yurttaşlık, “her koşulda dayanışma için uygun biçimler ve diller icat etmeye yetenekli toplumsal hareketler vasıtasıyla” elde edilir⁵². Diğer bir deyişle kendi içerisinde bir gerginliği barındırdığı için taleplerin sürekli ifadesi ve genişlemesiyle ilerler. “Farklı biçimleriyle ayaklanma yurttaşlığın etkin modalitesidir, onu harekete geçiren modalitedir”⁵³. Bu şekilde, Fransız Devrimi’nden itibaren yurttaşlık bir yandan yukarıdan tanımlama ve sınırlama biçiminde ilerlerken bir yandan da tabandan onun genişletilmesi ve yenilenmesi yönündeki mücadele de gelişmiştir. Bu mücadelenin nasıl ilerlediği, yurttaşlık ve milliyetçilik ayrımlarında önemli kriter haline gelir.

⁴⁸ A.g.e., s. 78.

⁴⁹ A.g.e., s. 81.

⁵⁰ A.g.e., s. 86.

⁵¹ Balibar, 2016a, s. 62.

⁵² A.g.e., s. 57

⁵³ A.g.e., s. 146.

Bu ayrımların en önemlilerinden birini ortaya koyan Brubaker'e⁵⁴ göre yurttaşlık, öncelikle genel üyelik statüsüdür; sürekli olarak yerleşik nüfusun sürekli bağlantısı olmayan yabancılardan ayırt edilmesidir. Bu haliyle soyut ve resmidir; içeriği ne olursa olsun ortak hak ve sorumlulukların oluşturduğu bir durumdur. Bu daha çok otonom şehir devletlerinde rastlanılan bir durumdur. İkinci olarak özel bir üyelik statüsüdür, tüm yurttaşlar nüfusun ayrıcalıklı alt grubudur, karasal yönetim birimi olarak devlete bağlı ancak yönetici organizasyon olarak bağlı olmayan kişiler vardır. Bu ikinci özellik siyasal hakların sahipliği ve uygulanmasıyla, iktisadi elitin katılımıyla oluşturulur; ortak hak ve sorumluluklarla değildir. Ayrıcalıklı statü olarak yurttaşlık ile otonom şehirdeki ayrıcalıklı yönetim arasındaki iki gelenek, devrimde birleşmiştir. Çünkü Devrim'de olduğu gibi genel üyelik, merkezileşme mücadelesinin ürünüdür. Hukuk ve güç genelleştikçe, birleştirici ve soyut hale gelir. Modern yurttaşlık, şehir otonomisi ve şehir yurttaşlığına karşı gelişir⁵⁵. Üniter ulus-devlet kavramının doğuşu da bununla ilgilidir: Merkezde birleşmiş ama bir yandan da bir toprağa bağlı ve özel hakları olan insanlar topluluğu olarak bir tür kardeşler cemaati. Tabii ki buradan topluluk/toplum, sivil toplum/devlet gibi ikiliklere yüklenen modern anlamlar; sosyoloji, tarih ve felsefe açısından farklı biçimlerde ele alınan temel sorunlar ve alt başlıklar türemiştir.

Örneğin yurttaşlığın var olan bir ulusa üyelik mi yoksa o ulusu kurucu bir unsur mu olduğu tartışması, daha çok milliyetçilik teorisi üzerinden ilerleyen bir tartışmadır. Brubaker'ın⁵⁶ Fransız ve Alman milliyetçilikleri arasında yaptığı ayrım burada belirleyicidir. Fransız ulusu, bireylerin oluşturduğu genel iradenin somut sonucu iken Alman milliyetçiliği önceden var olan bir ruhun birleştirdiği insanların bir ulusu oluşturduklarını varsayar. İlkinde eylemde birliktelik, yasayı birlikte yaratmak ve ona boyun eğmek söz konusuysen, ikincisinde boyun eğilen şey bir ruh birlikteliğidir ve kültürel bir bağ (halkın ruhu) bireyleri bir arada tutar.

Yurttaşlık literatürünün kurucu isimlerinden Marshall'ın⁵⁷ tabiriyle "topluluğa tam üyelikle kurulan temel insani eşitlik" olan yurttaşlığın gelişiminde medeni/sivil (bireysel özgürlükler), siyasal (katılım), sosyal (ekonomik refah, eğitim ve sosyal hizmetler) unsurların kurumsallaşması bulunmaktadır. Medeni haklar 18. yüzyılda, siyasal haklar 19. Yüzyılda ve sosyal haklar 20. Yüzyılda oluşmaya başlamıştır⁵⁸. Ona göre bu süreç kapitalizmin gelişimi ile ilgiliyken 20. yüzyılda

⁵⁴ Brubaker, a.g.e, s. 43-44.

⁵⁵ A.g.e., s. 45.

⁵⁶ A.g.e., s. 35, 50.

⁵⁷ T. Humphrey Marshall & Tom Bottomore, *Yurttaşlık ve Toplumsal Sınıflar*, Çev. A. Kaya, Gündoğan Yayınları, İstanbul, 2000, s. 13-74.

⁵⁸ A.g.e., s. 25.

kapitalist sistem ve yurttaşlık savaş halindedir. “Marshall, refah devletinde kemale eren vatandaşlık kurumunu, kapitalizmin temsil ettiği toplumsal eşitsizliklere karşı, eşitlik ilkesinin somutlanması olarak değerlendirir”⁵⁹. Yurttaşlık ilk dönemlerinde eşitlikle ilgili bir kavram ve gelişen bir kurumken sivil haklarla beraber, yarışmacı piyasanın içinde zorunlu bir unsur haline gelmiştir⁶⁰. Bu sürecin başında Fransız Devrimi’nin bireysel özgürlüklerle siyasal ve hukuksal eşitlik düşüncesinin zeminini hazırladığı söylenebilir. Bu zeminin üzerinde, özgürlüklerin ve katılımın piyasa dolayımıyla hayata geçirilebileceğine dair liberal düşünce ardından kapitalist ekonomik sistemi inşa olmuştur. Böylece yurttaşlığın toplumsal sınıf üzerindeki etkisi, zıt prensipler arasında çatışma biçimini alır. Sınıf ve yurttaşlık ile yurttaşlığın birleştirici etkisi arasındaki farklar kendisini gösterir⁶¹. Bu açıdan Marshall’ın yaklaşımı Avrupa’daki yurttaşlığın kurumsal ve tarihsel seyrini göstermesi açısından kritik önemde olsa da farklı açılardan eleştirilmiştir⁶². Özellikle 1968 hareketlerinin açtığı hatta eşitlik ve özgürlük sorunu yeniden tartışılırken devlet-birey ilişkisi sorgulanmış ve bu bağda kuran demokrasinin var olan haliyle kapsayıcılığı sağlayamadığı vurgulanmıştır. Demokrasi, liberal eksenin ötesinde yeniden tanımlanmaya çalışılırken öznenin ve yurttaşın rolü de yeniden düşünülmektedir.

Günümüzde göçmenlik, genişleyen sosyal haklar, çevre ve ekolojik değerler, toplumsal cinsiyet rolleri gibi tartışmalar çerçevesinden yurttaşlık çeşitli dolayimlarla yeniden gündeme gelmektedir. Bu tartışmalarda, refah devletinin genişlettiği ama bir yandan da kapitalizmle uyumlu hale getirdiği sosyal yurttaşlık düşüncesi, aşırı-sağın doğuştancı (nativist) ve özcü değerleriyle frenlenmek ve sınırlandırılmak istenmektedir. Wallerstein’in⁶³ belirttiği gibi “bazıları ondan dışlanmadıkça yurttaş kavramının hiçbir anlamı yoktur” ve bu kavram entegrasyondan çok marjinalleştirmeye hizmet etmeye başlar. Dışlayıcı yurttaşlık tanımları Devrim’de teoride reddedilse de çeşitli pratiklerde hayat bulmuştu; dolayısıyla bu hattın güçlenerek devam ettiği görülebilir. Devrim’in öngördüğü

⁵⁹ Özkazanç, a.g.e, s. 253.

⁶⁰ Anthony M. Rees, T.H. Marshall and the Progress of Citizenship, eds. Martin Bulmer, Anthony M. Rees, *Citizenship Today: The Contemporary Relevance of T.H. Marshall* içinde, Routledge Publishing, London, 1996.

⁶¹ Barry Hindess, Citizenship in Modern West, ed. Bryan S. Turner, *Citizenship and Social Theory* içinde, Sage, 199, s. 320.

⁶² Martin Bulmer & Anthony M. Rees (eds.), *Citizenship Today: The Contemporary Relevance of T.H. Marshall*, Routledge Publishing, London, 1996.

⁶³ Immanuel Wallerstein, “Neye Entegrasyon? Neyden Marjinalleşme?”. *Bildiğimiz Dünyanın Sonu* içinde, Metis Yayınları, İstanbul, 2009, s. 132.

önce yurttaş sonra birey silsilesi, örneğin göçmenlerin temel haklardan uzak kalmasında kendini göstermektedir.

Bu tartışmalar yazının sınırlarını aşsa da vurgulanması gereken nokta, İkinci Dünya Savaşı sonrası dünyaya 1948 tarihli İnsan Hakları Evrensel Beyanname'si üzerinden çizilen çerçevenin gerisine düşmemek gerektiğidir. Liberal demokrasilerin krizi içinde gelişen özellikle aşırı-sağ söylemler bu çizginin gerisinde bir hat kurmaktadır. Demokrasinin liberal içeriğinden çözüm üretilmeyeceğini düşünenler için alternatif yol, demokrasinin dışına çıkmak değil onu daha da demokratikleştirmektir. Bunun temel güzergahı hak mücadelelerini küresel çapta birbirine bağlayacak hatlar kurmaktır. Yurttaşlık çıkış noktası olarak devletle ilgili bir kavram olsa da 21. Yüzyılda bununla sınırlanmayacak kadar kritik öneme sahiptir. Yurttaşlık, kendi hayatına müdahale açısından demokrasiyle yoğun ilişki içerisindedir ve demokrasi tartışmasını genişletmek, yurttaşlık anlayışı ve tanımlarını da sürekli bir sorgulamaya maruz bırakır. Böylece günümüzde halkın yönetimi, belirli uzmanların ve temsilcilerin eline bırakılmış bir pasif yurttaşlığa devredilmek –ki neoliberal yönetim mantığının beklentisi budur- yerine gündelik hayattan başlayan aktif yurttaşlık ile birleşebilir.

Bireyi ulusun ayrılmaz bir parçası gören Fransız Devrimi'nin üstüne Evrensel Beyanname, evrensel normlarda bir temel olarak haklar silsilesini ortaya koyarken bu süreçte sadece ulusal sınırlar değil uluslararası değerler yaratmak çabasına girdi. 18. Yüzyılda gelişen kavramların ancak 20. Yüzyılın ortasında küresel bir zemine oturması oldukça geç de olsa önemlidir. Dolayısıyla bireyin yurttaş olarak sadece ulusu kuran bir parça değil onunla birlikte daha geniş bir ağı oluşturan ve sınırlarla daraltılmayacak değerlere dayandığının altı çizilmelidir. Yurttaşlık, hak ve sorumluluklar silsilesi ve bir toprağın paylaşımı olduğu kadar insan kalmayı sağlayan değerler ve ortak iyinin de kurucusudur. Bu değerleri ve ortaklığı, sadece kültürel birlik üzerinden düşünmek milliyetçiliğin ve sadece piyasa nezdinde düşünmek, neoliberal küreselleşmenin çıkış noktasıydı. Ancak piyasanın ve kapitalizmin vizyonunun darlığı, 2000'lerin başından itibaren ekonomik krizler ve devamında "başka bir dünya mümkün" arayışıyla eleştirildi. Bu aynı zamanda kapsayıcı yurttaşlık anlayışı için geliştirilen bir öneriydi. Kapitalizmin krizini yeni sınırlar çekerek ve içe kapanarak çözmeye çalışan aşırı-sağın değerleri ise bu kez dışlamacılığın yeni biçimlerini geliştirmeye çalışmaktadır. Böylece yurttaşlık yeniden kapsayıcılığını yitirirken birlikte yaşamanın alanları da daralmaktadır. Haklardan ziyade sorumluluğa vurgu yapan ve belirli sorumlulukları yerine getirdikçe hakların kazanımını açan yurttaşlık bakışı, kavramın köklerindeki genişletici birliktelik (biz) düşüncesini, diğerleri (onlar) üzerinden daraltıcı biçimde ele almak anlamına gelir.

5. SONUÇ

Fransız Devrimi, yurttaşlığın hukuki ve coğrafi bir bütün olarak devletle ilişkisinin çizilmesinde kritik bir eşik yaratmıştır. Modern devlet-birey anlayışı bu eşğin ilerletilmesi üzerine kurulmuştur. Devrim, Eski Rejim'in bölünmüş yapısını tamamen değiştirerek, bireylerin birbirinden farklılaşmayacakları bir temel üzerinde birlikteliğin kurulması hedefiyle hareket eder. Ancak ulus ile yurttaş arasındaki belirleyicilikte, öncelik ulusa aittir; ulus kendini oluşturan bireylerden bağımsız bir bütün olmasından ötürü, yurttaşları yaratır. Devlet halkın çıkarını temsil eden "genel iyi"nin garantörüdür. Bireyler, Eski Rejim'den farklı olarak devlete kişisel ilişkiler ve ayrıcalıklar değil soyut yurttaşlık bağıyla bağlıdır ve Devrim yurttaşlar arasında imtiyazlar yoluyla bölünmeyi, en azından şekli unsurlarıyla ortadan kaldırmıştır. Eski Rejim'de Kral yasayı halk adına yapmazken, Devrimle birlikte yasa genel iyiyi ifade eder ve yasa halk adına yapılır, yurttaş da yasaya itaat eder. Böylece yurttaşlık tanımı, kurucu gücün inisiyatifinde gelişir.

Ancak kimin genel iyinin uygulayıcısı olacağı, dolayısıyla devlete kimin yön vereceği tartışmalı bir konudur. Devletin her zaman ortak iyinin taşıyıcısı olmayacağı, özellikle iki dünya savaşı döneminde ortaya çıkmıştır. Birlikte kurulan bir yapı olarak Devlet'in, bu ortaklığı şekillendirmekte kendinden menkul bir güce dönüşmesi siyasal teorinin önemli tartışmalarından biri olmuştur. Yurttaşlar arasında hukuki bir ayırım olmasa da somut bir araya gelişlerdeki engeller aşılmadan kavramın soyut olarak kalacağı açık bir gerçektir. Diğer bir deyişle toplumsal kurumlara hakim olarak bir değişime öncülük etmek mümkün olsa da bu kurumların yüzyıllar içinde geliştirdiği işleyiş ve kültür de değişimin yürütülmesinde bir engel olarak göz önünde bulundurulmalıdır. Dolayısıyla kavramın somutlaşacağı hak mücadeleleri ve kolektif eylemlerin önemi göz ardı edilmemelidir.

Devrim'in en önemli tarihsel miraslarından olan yurttaşlık, kendisinden sonraki yüzyıllar içinde ulus-devlet oluşumunun en temel aracı olmuştur. Egemenliğin kaynağını teokratik zeminden alıp ulusa veren düşünce, Fransız Devrimi'nin bir sonucudur. Bu sonuç beraberinde bir dizi siyasi pratiği de getirir. Farklılıkların bir potada eritilmesi ve bireyin gündelik pratiklerle çevrilmiş alanda bir unsura ait kılınma çabaları Kıta Avrupası'ndan başlayarak tüm dünyada geçerli olmaya başlayan bir siyasi projeye dönüşmüştür. Siyasal gerçekliğin toplumsal gerçeklikle örtüşmesi, bilinçli bir değişimin öncülüğünde gerçekleşmiştir. Daha sonra milliyetçilikle birleşerek ilerleyecek olan yurttaşlığın temellendirdiği ulus devlet, sosyo-ekonomik ve kültürel farklılıkları unutturma, siyasi kimliğin türdeşliğini hatırlatma ve tekliğini inşa etme hedefine bağlı olarak, toplumsal farklılaşmaları siyasi sürecin dışına itmeye yönelmiştir. Söz konusu homojenlik, yerel düzeyde kapitalizmin yerleşmesi için de öncü olmuştur. Yurttaşlık,

kapsayıcılıktan uzaklaşıp daraltıcı bir tanıma indirgendikçe sorun çözme değil sorun yaratma yönünde bir içeriğe bürünmektedir.

Ulus yaratma projesi olarak Devrim'in özellikle ilk yıllarında yurttaşlık temelini sağlam bir şekilde atamadığı söylenebilir. Devlet dışında sivil bir inisiyatifin varlığını devlete borçlu olmak nedeniyle bireysel ifadenin gelişmemesi, yurttaşlığın edilgen bir konum olarak kurgulanmasının önünü açar. Devrim süresince toplumsal bir dönüşüm hedeflense de bu dönüşümün sınırları ve boyutu üzerine bir anlaşma olmayacaktır. Devrim'in durdurulması ve ilerletilmesi yönündeki tartışma, tüm sürece damgasını vuracaktır. Sonuçta büyük burjuvazinin Devrim'in kazançlarını yaşama konusundaki tavrı baskın çıkacak ve iktidarını koruma amacı öne çıkaracaktır. 1794'ten sonra farklı bir yola giren Devrim'in 19. Yüzyılın başından itibaren ideallerinden önemli derecede koptuğu ve devletin yüceltilerek yurttaşlığın aktifliğinin daraltıldığı bir süreç başlamıştır. Bu süreçte yönetme görevi, temsilcilere devredilen bir hak olarak sınırlandırılmış, bireyin bu sınırlı hakkı seçim süreçlerinde yaptığı tercih işine indirgenmesi sağlanmıştır.

Dolayısıyla modern dönemde "pasif yurttaş" niteliği daha da belirginleşmiştir; siyaset ve yönetim "iş" daha az sayıdaki aktif yurttaşın uzmanlık ve teknokratik girişimlerine bağlı kılınmıştır. Kitleler, temsil yoluyla pasif yurttaşlıkta tutulurken siyaset yapma alanları daraltılmış ve siyasete sadece liderin takipçisi olarak katılması uygun görülmüştür. 1968'in toplumsal hareketleri, bu edilginliğe bir karşı-çıkış parantezi sayılabilir. Keza 2000'lerin küreselleşme-karşıtlığı da yerel değerleri göz ardı etmeden bir dünya-yurttaşlığı tartışması yapmıştır. Böylece Fransız Devrimi'nde temelleri atılan ayrımcılığa ve imtiyazlara karşı yurttaşlık ekseninde birleşme ve yeni bir yapı kurma isteğinin günümüz koşullarında devam ettiği söylenebilir. Günümüzün aristokrasisi, neoliberal küreselleşme ideallerini yönlendiren piyasa doğrularının temsilcileridir. Bu azınlığın demokratik sorgulamadan muaf yönetimine karşı gelecekte yeni devrimci aktörler, sadece ulusal değil küresel çaptaki gelişmelerle şekillenecektir.

KAYNAKÇA

- Ağaoğulları, Mehmet Ali, "Fransız Devriminde Birey Devlet İlişkisi". *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 44(3), 195-228, 1989.
- Ağaoğulları, Mehmet Ali, *Ulus Devlet ya da Halkın Egemenliği*, İmge Yayınları, Ankara, 2006.
- Balibar, Etienne, "Propositions on Citizenship", *Ethics*, 98(4), 723-730, 1988.
- Balibar, E., *Yurttaşlık*, Çev. Murat Erşen, Monokl Yayınları, İstanbul, 2016a.
- Balibar, E., *Eşitliközgürlük: Siyasal Denemeler 1989-2009*, Çev. Oylum Bülbül, Metis Yayınları, İstanbul, 2016b.
- Blaufarb, Rafe, "The French Revolution: The Birth Of European Popular Democracy?", *Comparative Studies in Society and History*, 37(3), 606-618, 1995.
- Bossenga, Gail, "Rights and Citizens in the Old Regime", *French Historical Studies*, 20(2), 217-243, 1997.
- Brubaker, William Rogers, The French Revolution and The Invention Of Citizenship. *French Politics and Society*, 7(3), 30-49, 1989.
- Brubaker, W. R., *Citizenship and Nationhood in France and Germany*, Harvard University Press, Cambridge, 1992.
- Bulmer, M. & Rees, A. M. (Eds.), *Citizenship Today: The Contemporary Relevance of T.H. Marshall*, Routledge Publishing, London, 1996.
- Edelstein, Melvin, *The French Revolution and the Birth of Electoral Democracy*. Ashgate Publishing, 2014.
- Hindess, Barry, "Citizenship in Modern West", Bryan S. Turner (ed.), *Citizenship and Social Theory* içinde, Sage Publishing, London, 1993.
- Hufton, Olwen H., *Women and the Limits of Citizenship in the French Revolution*, University of Toronto Press, New York, 1992.
- Hunt, Lynn, *Politics, Culture and Class in the French Revolution*, University of California Press. New York, 1984.
- Inin, Engin F., *Being Political: Genealogies of Citizenship*. University of Minnesota Press, Minneapolis, 2002.
- Jasper, James M., *Ahlaki Protesto Sanatı: Toplumsal Hareketlerde Kültür, Biyografi ve Yaratıcılık*, Çev. Senem Öner, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2002.
- Jones, Peter M., *Reform and Revolution in France- Political Transition 1774-1791*, Cambridge University Press, Cambridge, 1995.
- Keitner, Chimene I., *Paradoxes Of Nationalism: The French Revolution And Its Meaning For Contemporary Nation Building*, State University of New York, New York, 2007.
- Landes, Joan, *Women And The Public Sphere in The Age Of French Revolution*, Cornell University Press, Ithaca. 1988

Marshall, T. H. & Bottomore, T., *Yurttaşlık ve Toplumsal Sınıflar*, Çev. A. Kaya, Gündoğan Yayınları, İstanbul, 2000.

McPhee, Peter, *French Revolution 1789-1799*, Oxford University Press, Oxford, 2002.

Moore, Barrington, *Diktatörlüğün ve Devrimin Toplumsal Kökenleri*, Çev. Alaeddin Şenel, Şirin Tekeli, İmge Yayınları, Ankara 2003

Özkazanç, Alev, "Toplumsal Vatandaşlık ve Neo-liberalizm Sorunu", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 64(1), 247-274, 2009.

Pettit, Philip, *Republicanism: A Theory of Freedom and Government*. Oxford University Press, Oxford, 1997.

Rapport, Michael, *Nationality and Citizenship in Revolutionary France*, Oxford University Press, Oxford, 2000.

Rees, Anthony M., "T.H. Marshall and the Progress of Citizenship", Martin Bulmer, Anthony M. Rees (eds.), *Citizenship Today: The Contemporary Relevance of T.H. Marshall* içinde, Routledge, London, 1996.

Roberts, John M., *The French Revolution*, Oxford University Press, Oxford, 1997.

Rose, Robert B., *The Making Of The Sans-Culottes: Democratic Ideas And Institutions in Paris 1789-92*. Manchester University Press, Manchester, 1983.

Sarıca, Murat, *100 Soruda Fransız ihtilali*, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1970.

Schwarzmantel John, *Citizenship and Identity: Towards a New Republic*. Routledge Publishing, London, 2003.

Sieyes, Emmanuel J., *Üçüncü Sınıf Nedir?*, İmge Yayınları, Ankara, 2005.

Soboul, Albert, *The Sans-culottes: The Popular Movement and Revolutionary Government, 1793-1794*. Princeton University Press, New York, 1980.

Skocpol, Theda., *Devletler ve Toplumsal Devrimler*, Çev. Erdem Türközü, İmge Yayınları, Ankara, 2004.

Tanilli, Server, *Dünyayı Değiştiren On Yıl: Fransız Devrimi Üstüne*, Say Yayınları, İstanbul, 1989.

Wallerstein, Immanuel, "Neye Entegrasyon? Neyden Marjinalleşme?". *Bildiğimiz Dünyanın Sonu* içinde, Metis Yayınları, İstanbul, 2009.

Williams, Gwyn A., *Artisans And Sans-Culottes: Popular Movements in France And Britain During The French Revolution*, Nolton Publishing, New York, 1968.

